

Джерела та література

1. Бондаренко Р.І. Видубицький Свято-Михайлівський монастир у Києві // Енциклопедія історії України: Том 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. С. 505.
2. Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря в Києві XVII–XVIII ст. / [головн. упор. д.і.н., проф., прот. Юрій Мицик, упор. к.і.н. І. Сияк, к.і.н. І. Тарасенко, П. Яницька]. Київ [Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату], 2017. 607 с. (Серія «Документальна спадщина монастирів Гетьманщини», том 3).
3. Дунин В.А. Дунины из глубины веков: сборник очерков. Керчь: СПД Озаркив А.М., 2012. 224 с.
4. Інститут рукопису НАНУ (далі – ІР НБУВ). Фонд II. Справа 7002 (Справа Києво-Видубицького монастиря про монастирську садибу на Подолі (1739–1786 рр.). З архіву професора Київської Духовної академії С.Т. Голубева). На 242 арк.
5. ІР НБУВ. Фонд 160 (Київська духовна академія). Справа 706.
6. ІР НБУВ. Фонд 160 (Київська духовна академія). Справи 716–718.
7. ІР НБУВ. Фонд 160 (Київська духовна академія). Справа 719.
8. ІР НБУВ. Фонд 160 (Київська духовна академія). Справа 720.
9. ІР НБУВ. Фонд 160 (Київська духовна академія). Справи 722–723.
10. ІР НБУВ. Фонд 160 (Київська духовна академія). Справа 724.
11. [№] 18. 1640 [г.], октябрю 29. Челобитная Киевскаго митрополита Петра Могилы царю Михаилу Федоровичу о милостынѣ на устроенье разоренныхъ униатами церквей // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Том 3 (1638–1657) / ред. Н. Костомаров. [Санкт-Петербург]: Изд. археографич. комиссией. С. 27–29.
12. ІР НБУВ. Фонд II. Справа 26.
13. [Петров Н.]. Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. Составил Н. Петров. Выпуск 1. Киев, 1875. 280 с.
14. Попельницька О. Історична топографія київського Подолу XVII – початку XIX століття / Відповід. ред. д. і. н., проф. М. Ф. Дмитрієнко. Київ: Стилос, 2003. 304 с.
15. Фролівська [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://new.pamyatky.kiev.ua/streets/frolivska> (дата звернення: 26.02.2021).
16. Церковно-археологічний музей Київської духовної академії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kdais.kiev.ua/arheologichniy-muzei> (дата звернення: 26.02.2021).

Павло Хоменко (Київ)

старший науковий співробітник
відділу стародруківаних рідкісних та цінних книг
Національної історичної бібліотеки України

Українські землі в умовах російсько-польського протистояння кінця XVIII століття

Наприкінці XVIII ст. була замінена залежність України від однієї до іншої держави. Її приєднання за другим і третім поділами Речі Посполитої в 1793–1795 рр. змінило міжнародні позиції Росії як у політичному, так і в економічному відношенні. Водночас українські землі виступили важливим чинником присутності Російської імперії на європейському континенті, що змінило характер її участі в європейській міжнародній політиці.

Поглинання українських земель під час поділів Польщі наприкінці XVIII ст. супроводжувалося їхнім політико-адміністративним освоєнням, яке слугувало засобом перетворення імперією великого українського регіону зі складової Речі Посполитої в частину єдиної території Російської держави як просторової основи для організації та діяльності місцевих органів влади. Завдання цієї статті – розповісти про джерела (їх збереглося порівняно чимало), які характеризують перебіг російсько-польського протистояння у визначенні нових державних кордонів (позв українські землі), через які Росія отримала можливість контактувати з європейськими країнами.

Донедавна основними опублікованими джерелами щодо проведення нового кордону Росії на її південно-західному напрямку вважається лише три документа: маніфест Катерини II від 27 березня 1793 р. щодо оголошення приєднання до Росії земель Правобережної України за другим поділом, трактат між Росією і Річчю Посполитою, затверджений на гродненському сеймі 1793 р., і постанова того ж сейму про встановлення комісаріатів для визначення на місцях до весни 1794 р. лінії кордону [1].

Саме на 70-ті і 80-ті рр. XVIII ст. припадають останні в історії Речі Посполитої розмежування із сусідніми державами. Два з них відбулися на українських землях, які належали Польському королівству (складовій частині Речі Посполитої), Російській імперії та Австрійській монархії. Цим розмежуванням історики не приділили жодної уваги, незважаючи на те, що висвітлення їх має певний науковий інтерес.

Перше з двох розмежувань було проведене після того, як внаслідок поділу Речі Посполитої у 1772 р. Австрія загарбала західноукраїнські і південносхідні польські землі. Природно, виникла потреба означити і документально засвідчити новий кордон між цими державами. В загальних рисах його попередньо було окреслено в трактаті, підписаному уповноваженими цих держав у вересні 1773 р. Трактат вказав на необхідність провести міждержавний кордон на підставі «відомостей, почерпнутих з давніх розмежувань». Сторони погодилися призначити комісарів «для виготовлення на місцях ґрунтовної карти кордону», щоб, виходячи з неї, встановити його остаточну протяжність. Комісарів було названо на Варшавському сеймі 1774 р. Вони мали діяти відповідно до ухваленої на тому ж сеймі інструкції і розпоряджень обраної сеймом «делегатії для укладення договорів» Речі Посполитої з державами – учасницями її поділу (останніми, окрім Австрії, були Росія і Прусія). Інструкція передбачала, зокрема, використання комісарами раніше виготовленої карти як однієї з основ для визначення кордону.

Вона ж покладала на них відповідальність за встановлення вздовж кордону розпізнавальних знаків – насипних кіпців або валів, мурованих і кам'яних стовпів. Розмітка і картографування кордону покладалися на геометрів (інженерів-землемірів). Весь процес розмежування намічалося відтворити в діарії (щоденних записах), а результат — в міждержавному акті.

Той же сейм у 1775 р. зобов'язав шойно створений головний урядово-адміністративний орган Речі Посполитої – Постійну Раду провести з Австрією (як і з Пруссією та Росією) переговори про розмежування. В лютому 1776 р. департамент закордонних справ Постійної Ради підписав у Варшаві з Австрією конвенцію, яка містила підсумки визначення кордону. Варшавський сейм, що

засідав у серпні-жовтні того ж року, уповноважив короля Станіслава Августа ратифікувати конвенцію і обмінятися з австрійською правителькою Марією Терезією відповідними ратифікаційними грамотами. Було вказано також на необхідність завершити встановлення польських прикордонних стовпів навпроти вже вкопаних австрійських [3; 9, 306].

Джерела, які засвідчують польсько-австрійське розмежування, у видовому відношенні різноманітні. Крім згаданих уже сеймових постанов, це, по-перше, матеріали, що розповідають, як проходило означення кордону. На особливу увагу серед них заслуговують рапорти і діарії комісарів, призначених сеймом 1774 р., та перелік поселень, розташованих вздовж кордону [4]. Це, по-друге, підсумковий «Повний опис кордону між Королівством Галіції і Лодомерії та Польським королівством» – документ, відомий нам лише з назви в статті австрійського дослідника Йозефа Пальдуса, який мав змогу ознайомитися з ним у Віденському державному архіві. По-третє, це карти, на яких зображений міждержавний кордон із прилеглими до нього територіальними смугами.

На картах доцільно зупинитися докладно, зваживши на неабияку цінність інформації, яку вони несуть, а також на те, що в науковий обіг ці карти дотепер не вводилися. Загальні відомості про них подають деякі автори [9, 309].

Карти, виготовлені 1776 р., після їхньої появи відклалися в департаменті закордонних справ. Ця установа в Речі Посполитій відповідала за проведення польсько-австрійського розмежування, тож до неї потрапляли всі пов'язані з ним документи і карти. Решта 16 карт була виготовлена за дорученням Станіслава Августа, в роки правління якого карти переховували в його картографічній збірці.

Слід зазначити, що карти 1776 р. значною мірою ґрунтуються на «Оригінальній карті для демаркації Польщі з Австрією», складеній 1774 р. відомим на той час польським географом Каролем (Шарлем) Пертесом відповідно до ухвалені сеймом у тому ж році інструкції. Делегація для укладення договору, як і вимагалася тією ж інструкцією, передала цю карту польським комісарам, які 1775–1776 рр. брали участь у розмежуванні [9]. Десь 1774 р. або 1775 р. з'являється менш докладна порівняно з Пертесовою карта, озаглавлена «Кордони Королівства Галіції від Бялої до Дністра», автором якої був Я. Бакалович.

За масштабом, а значить, за інформативною насиченістю 11 первинних карт 1776 р. можуть бути поділені на три групи. Одну з них складають карти, масштаб яких понад 1:1 000 000. Вони містять надто загальні відомості. До цієї групи належать 4 карти, з яких три однакові. До другої групи входять 2 карти масштабом близько 1:500 000 і вище (до 1:1 000 000). Ці карти порівняно з картами першої групи більш змістовні. Особливо цінні 5 карт третьої групи, виконані геометром Каролем Сераковським; їхній масштаб 1:28 000. У кожній з них, на відміну від карт двох перших груп, які відтворюють кордон однаково (від Бялої до Дністра), вказано тільки певну його відстань і зазначено, якої частини того чи іншого воєводства і повіту, що залишилися після поділу Речі Посполитої в її складі, ця відстань стосується. На одній карті зображено кордон Австрії з Кам'янецьким повітом Подільського воєводства – від села Канівки на півночі по Збручу до його впадіння в Дністер, на чотирьох – з повітами Волинського воєводства (назви крайніх поселень, як орієнтирів кордону, подаємо так само в напрямі з півночі на південь): Володимирським (з частковим захопленням по Бугу Городельського повіту) – від міста Городла до села Милятина,

Луцьким – від Милятина до села Рідкова Кременецьким – від Рідкова до села Іванчанів, від Іванчанів до села Орхівців [9].

У першій половині 1780-х рр. відбулося розмежування Речі Посполитої і Російської імперії. Воно проходило двома етапами: у 1780–1781 рр. – між Київським і Брацлавським воєводствами та Новоросійською губернією, у 1783 р. – між Київським воєводством та Київським намісництвом (останнє включало в себе більшу частину колишньої Гетьманщини, так званої Малоросії і складалося стосовно Дніпра з лівобережної (більшої) і правобережної з центром у Києві (меншої) частин. Обидві акції були наслідком багаторічних прагнень урядових кіл Речі Посполитої і Росії, спрямованих на те, щоб покласти край невизначеності міждержавного кордону, незафіксованості його у спільно погоджених і належно оформлених документах. З обох боків ці прагнення активізувалися у 1760-х рр.

Стосовно Речі Посполитої в цьому відношенні слід зазначити, що на Варшавському сеймі 1764 р. було утворено комісію «для ведення переговорів з російським двором» про кордон. Із сеймової постанови про комісію видно, що питання про неї постало через те, що на той час так і не відбулося польсько-російського розмежування, здійснення якого вимагалось трактатом про Вічний мир, укладеним Річчю Посполитою з Росією 1686 р. [9] У трактаті зазначено, що розмежування має бути проведено в районі території, яка оточує Київ справа від Дніпра і за тим же трактатом остаточно відійшла до Росії [2, 774]. Але у XVIII ст. ідея окреслення міждержавного кордону поширилася на все річкополитсько-російське пограниччя. Згідно зі згаданою постановою сейму 1764 р., обраних на ньому комісарів зобов'язали обговорити спільно з російськими комісарами проблему кордону. За порадою комісарів обох сторін, зазначалося там же, будуть призначені особи (їх у той час прийнято було називати ревізорами) для безпосереднього обстеження кордону на місцях.

На Варшавському сеймі 1768 р. вказувалося, що призначена 1764 р. комісія «для ведення переговорів з російським двором» не виконала повністю покладеного на неї обов'язку. Сейм висловився за те, щоб комісія успішно закінчила свою роботу, тобто, щоб вона спільно з паралельною російською комісією провела розмежування.

Свідченням того, що в 1760-х рр. із боку Росії робилися спроби означити і документально оформити кордон із Річчю Посполитою, можна вважати появу царських рескрипту від 11 (22) березня та указу від 11 (22) квітня 1765 р. Рескрипту в нашому розпорядженні нема. Указ відомий із публікації Олексія Андрієвського [6]. З поклань указу на рескрипт видно, що в обох документах ішлося про одне й те ж. Документи ці вказують на призначення двох російських комісарів. Їхнє завдання полягало в тому, щоб спільно з польськими комісарами, яких назве Станіслав Август, «неисправленное доньше, по трактату... вечного мира 1686 года, толь важное и нужное дело, касающееся до учреждения между обоих стран государственной границы..., в совершенство привесть». Наказувалося також, щоб для комісарського «общего... на границах съезду и разведения точного установления государственных границ» зібрати «письменные доказательства и основательные известия об уездах [про навколишню територію] пограничных городов и местечек, сколько оные далеко в Польшу простирались в прежние времена до трактата и ныне как они состоят».

На час підписання Річчю Посполитою і Росією у Варшаві 18 вересня 1773 р. трактату, за яким перша дала згоду на відторгнення від неї за поділом 1772 р. на користь другої східної частини Великого князівства Литовського, царський рескрипт і указ 1765 р. та сеймова постанова 1768 р. реалізовані не були. Окупація ж Росією частини володінь Речі Посполитої неминуче загострила питання про розмежування. Невипадково тому одна із статей цього трактату вказала на необхідність провести «порядочнейшее назначение между обоими государствами границы». Його повинні були здійснити комісари [3, 832]. Цій домовленості не судилося, однак, сповнитися до кінця 1770-х рр., аж поки не відбулося розмежування між обома державами у першій половині 1780-х рр.

Матеріали, які відбивають розмежування 1780–1781 рр., різноманітні. Здебільшого це документи і карти. Основна інформація про це подію міститься в документах – опублікованих і неопублікованих. Чимало документів 1781 р. у Варшаві видав Ігнацій Ігнатовський – секретар тодішньої польської комісії з означення кордону: з огляду на посаду, яку займав, він мав прямий доступ до всіх матеріалів, що торкалися розмежування 1780–1781 рр. Книга, куди ввійшли відібрані І. Ігнатовським документи, містить також складену ним же багату на факти своєрідну хроніку розмежування, докладний опис того, як воно проходило. Того ж 1781 р. у Петербурзі було надруковано заключні документи цієї акції російською мовою (у І. Ігнатовського вони подані і польською і російською мовами). Там же у 1830 р. їх передруковано в «Полном собрании законов Российской империи» [3, 18].

З документів, складених під час підготовки розмежування, на увагу заслуговує, передусім, інструкція, дана десь у 1780 р. департаментом іноземних справ комісарам: генерал-майору Каролу Мальчевському і полковнику Юзефу Вітте, з боку Речі Посполитої відповідальним за проведення цієї акції. Вона містить цінні відомості про те, як правлячі кола Варшави мислили здійснити польсько-російське розмежування. Згідно з інструкцією, воно мало відбуватися на виконання сеймової постанови 1768 р. і польсько-російського трактату 1773 р. Польським комісарам слід було зустрітися з російськими комісарами: генерал-майором Михайлом Потьомкіним та радником канцелярії російського Департаменту іноземних справ Яковом Булгаковим на кордоні, щоб обговорити хід виконання дорученої справи. Інструкція націлювала комісарів на окреслення кордонної лінії по межах ківсько-брацлавських і новоросійських маєтків [12, 70]. Там же зазначалося, що володільці прикордонних річпосполитських маєтків повинні давати у поміч геометрам, які здійснювали розмежування, своїх підданих «для послуг, які в таких акціях... бувають потрібні, а саме: для очистки межових і в лісах смуг, для насипання кіпців, де в цьому відчуватиметься потреба (або проставлення нумерованих стовпів з коронними [польськими] гербами), підвозу інженерам інструментів та інших речей для різних робіт». В обов'язок комісарів входило також визначення місця проведення кордонної лінії, а обов'язком геометрів було виготовлення карт кордону. Комісарам слід було вести протокол усього зробленого ними та геометрами і відсилати регулярно рапорти у свій департамент закордонних справ [13, 39].

Дійшла до нас у польському та французькому перекладах аналогічна інструкція, дана у Петербурзі російським комісарам. У ній є деталі, які ніби допов-

нують польську інструкцію. Комісари, зазначається в російській інструкції, зобов'язані так спрямувати роботу своїх геометрів, щоб вони спільно з польськими геометрами об'їхали визначені комісарами обох держав місця для розмежування – від гирла Тясмину (притоки Дніпра) до міста Новомиргорода (Миргорода), а звідти по Великій Висі (притоці Синюхи) і Синюсі (притоці Богу, тобто Західного Бугу) до Богу, тобто до гирла Синюхи. В складені під час об'їзду прикордоння карти геометри мали згодом вносити поправки, які б враховували, зокрема, свідчення місцевих жителів, після цього креслити карти в їхньому остаточному вигляді і передавати комісарам. Останнім по всьому цьому залишилося разом із польськими комісарами об'їхати кордон і проконтролювати, звіряючись із картами, проставлення вздовж нього державних стовпів.

Розмежування в цілому проходило відповідно до інструкцій, в чому переконає розповідь очевидця Ігнація Ігнатовського. Слід мати на увазі, що він переважно висвітлює діяльність польської комісії, тому, зрозуміло, сказане ним не може претендувати на повне відображення розмежування. Відомості про паралельну російську комісію він подає зрідка, тільки тоді, коли розповідає про спільні наради обох комісій. Таких нарад відбулося шість (в містечку Київського воєводства Турії та в новоросійських містечках Крилові і Новомиргороді): перша пройшла 4 (15) липня 1780 р., остання – 6 (17) лютого 1781 р. [13, 40].

Польські комісари, зазначає І. Ігнатовський, кілька разів оповіщали володільців і управителів (губернаторів, економів) прикордонних маєтків Речі Посполитої про розмежування і закликали надавати допомогу геометрам. Її, як свідчить І. Ігнатовський, геометри діставали. Комісари розробили для геометрів інструкцію, виконуючи яку, останні об'їхали все прикордоння (капітан М. Кохановський – від гирла Тясмину до впадіння в Велику Вись Турії, хорунжий Я. Рембелінський – від гирла Турії до гирла Синюхи; російськими геометрами були капітан І. Федоров і майор Арапов) і виготовили карти, на яких вказали, зокрема, володільчу належність прикордонних земель і місця для проставлення стовпів, що їх із стовбурів дерев робили місцеві жителі. Згодом ці жителі під керівництвом геометрів (до М. Кохановського і Я. Рембелінського на цьому етапі розмежування приєднався геометр Чайковський) вкопували стовпи. Згідно з іншою інструкцією, даною комісарами геометрам, віддаль між сусідніми стовпами вздовж кордонної лінії на кожному боці мала становити одну верству, між протилежними польськими і російськими стовпами

Комісари обох держав 5 (16) січня 1781 р. підписали в Новомиргороді «Акт розмежування», документ, який у загальних рисах відбив результати всього зробленого комісіями. Після цього геометри провели на місцях звірку виконаних ними карт і внесли в них уточнення. Завершенням розмежувальної акції стало підписання комісарами в Турії 6 (17) лютого того ж року іншого документа – «Опис кордонів». Тут докладно вказувалося, де саме проходить кордон, де й під якими номерами знаходяться державні стовпи. Всього налічувалося 254 польських і 259 російських стовпів. «Акт розмежування», як основний документ, був ратифікований у березні 1781 р. Станіславом Августом, у червні того ж року – Катериною II.

«Акт розмежування» і «Опис кордонів» розглядалися Постійною Радою в травні 1781 р. Цим документам надавали в Речі Посполитій великого політичного значення. Більшість з них знаходиться в архівах та бібліотечних фондах м.

Києва. Вдалося виявити 31 карту, так чи інакше своїм походженням пов'язану з розмежуванням 1780–1781 рр.: 22 карти в картографічній збірці Державного архіву Київської області (ДАКО), 6 – у фонді Національної історичної бібліотеки України (НІБУ), 3 – у фонді Центральної районної бібліотеці ім. М.Е. Салтикова-Щедріна (ЦРБ). Із них 19 карт – це оригінали, виконані у ті ж роки, решта – зняті з них наприкінці 1780-х рр. копії. Після їхньої появи оригінали відкладалися в канцелярії департаменту закордонних справ, а копії – в картографічній збірці Станіслава Августа, на замовлення якого їх і було виготовлено [10; 14].

Оригінальні карти поділяються на три групи. До першої відносяться дві карти, накреслені у першій половині 1780 р., напередодні розмежування, з метою ознайомлення польських комісарів і геометрів із районом польсько-російського порубіжжя. Друга група включає в себе 6 карт (за змістом власне три, але кожна з них у двох примірниках), виготовлених у другій половині 1780 р., у період обстеження покордоння. Авторами кожної з цих карт були польські і російські геометри, на відміну від карт двох інших груп, які складали лише польські геометри. Карти другої групи послужили основою для накреслення 11 карт третьої групи, що зафіксували остаточні результати розмежування, текстуально відбиті в згаданому вище «Описі кордонів». Час появи цих карт – між 5 (16) січня та 6 (17) лютого 1781 р. У травні того ж року їх було затверджено на засіданні Постійної Ради. Кожна показує певний відрізок київсько-брацлавсько-новоросійського кордону: від гирла Тясмину до впадіння в нього Ірклію, по Ірклію, від його верхів'я по суходолу до Бовтишки (притоки Тясмину), по верхів'ю Бовтишки, знову по суходолу до гирла Турії, від нього по Великій Висі до впадіння її в Синюху, по Синюху, до її гирла.

Розмежування Київського воєводства і Київського намісництва, що, як зазначено вище, відбулося 1783 р., було попереджене активною його підготовкою у 1782 р. В цьому, зокрема, переконують видані О. Андрієвським документи: різноманітне листування і рапорти російських урядовців [15, 25]. 3 матеріалів, які висвітлюють це розмежування, нам відомі лише ті, в яких відбито його підсумки. Це «Опис кордону Малої Росії з Польщею» і карти. Опис 22 листопада (3 грудня) 1783 р. підписали комісари майор К. Сераковський (від Речі Посполитої) і майор С. Козачинський (від Росії) у селі Кам'янці Городницького уїзду (повіту) Чернігівського намісництва (останнє, як і Київське намісництво, входило до складу Малоросії, а тому 1783 р. визначався кордон і між ним та володіннями Речі Посполитої). У 1883 р. російськомовний текст опису опублікував О. Андрієвський [6]. у НІБУ знаходиться російсько- і польськомовний копії цього документа.

У фонді Національної історичної бібліотеки України вдалося виявити 4 карти, складені під час розмежування 1783 р. Усі вони польські і дійшли до нас лише в копіях, знятих у 1784 р. Дві з них охоплюють весь кордон Київського воєводства і Київського намісництва від гирла Тясмину на півдні в напрямі на північ, а саме: по Дніпру до міста Стайків на його правому березі, звідси суходолом до притоки Дніпра Стугни, по верхів'ю Стугни, від нього до Унави, по Унаві до впадіння її в Ірпінь, по Ірпіню до його впадіння в Дніпро і далі по Дніпру до розташованого на його правому березі міста Лосєва [12, 101]. Доречно зазначити, що Лоїв з оточуючою його направо від Дніпра територією, яка з ним разом становила окремий державний маєток Речі Посполитої (Лоївське староство), знаходився за межами Київ-

ського воєводства – у Мінському воєводстві Великого князівства Литовського. Розмежування 1783 р. зачепило цей маєток (територія його нині входить до складу Білорусі), тому що він лежав навпроти Чернігівського намісництва.

Одна з двох позначених карт одноаркушева, а друга складається з 12 секцій. Кожна з двох інших (із згаданих чотирьох) карт (їхній масштаб 1:84 000) показує значний відрізок кордону: одна від Стайків до гирла Ірпіня [11, 506], друга від гирла Ірпіня до Лоева [12, 107].

У 1783 р. також проставлялися пограничні стовпи. Згідно з «Описом кордону Малої Росії з Польщею», таких стовпів від Тясмину до Лоева вздовж кордону з боку Речі Посполитої було вкопано 353, з боку Росії – 34956.

Карти 1780–1781 рр. і 1783 р. містять так само, як і карти 1776 р., багату інформацію, особливо відомості топографічного характеру.

Матеріали, про які йшлося в цій статті, – це сеймові постанови, урядові розпорядження, документація розмежувальних комісій і карти. Вони містять у собі цінні відомості про те, як організовувались і проводилися розмежування Речі Посполитої з Австрійською монархією і Російською імперією на українських землях у 70-х і 80-х рр. XVIII ст., і дають змогу простежити, де саме проходили міждержавні кордони.

Джерела та література

1. О новом разделении государства на губернии (Ст. № 17634 от 12 декабря 1796 г.) Полное собрание законов Российской империи (далі – ПЗЗ РІ), Собрание 1-е. Петербург 1830. Т. 2. С. 774, 781–782; НІБУ.
2. О присоединении города Киева к Малороссии (Ст. № 14381 от 20 октября 1773 г.). ПЗЗ РІ. 1 зібрання. Т.20. С. 223.
3. Об образовании Киевского наместничества (Ст. № 15228 от 16 сентября 1781 г.). ПЗЗ РІ. 1 зібрання. Т. 21. С. 247.
4. Поштова карта Київського намісництва. 1781–1797 рр. ДАКО, Ф-152 «Колекція карт та креслень», оп.1, спр.1; ДАКО, ф.280, оп.1, спр. 202-а, арк.1.
5. Указ сенату від 29 серпня 1797 р. № 17634 «Про встановлення меж губерніям: Новоросійській, Київській, Волинській, Подільській та Малоросійській та про поділ їх на повіти». ДАКО, ф.1, оп.336, спр. 3161, арк. 842–847 зв.
6. Андриевский А.А. Исторические материалы из архива киевского губернского правления. Вып. 4, Киев, 1883. С. 2–4. НІБУ.
7. Бутич І.Л. Географічні описи Київського намісництва // Іст. джерела та їх використання. 1966. Вип. 2. С. 165.
8. Кочегаров К.А. Речь Посполитая и Россия в 1680–1686 годах: заключение договора о Вечном мире. Москва, 2008.
9. Кришталович У. Карты демаркації державних кордонів Австрії кінця XVIII – початку XIX століть // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. 252: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Львів, 2006. С. 306–308.
10. Мартенс Ф.Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Т.І–ІІ. СПб., 1874; Т. VI. СПб., 1883. НІБУ.
11. Материалы для истории присоединения Польши к России 1772–1778 гг. М., 1863–1866 гг. // Русский архив. М., 1866. - С.500–603. НІБУ.
12. Описи Київського намісництва 70–80 рр. XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / АН УРСР. Археограф. комісія та ін.: Редкол. :П.С. Сохань (відп. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1989. 392 с.

13. Рубинштейн Л. Топографические описания наместничеств и губерний XVIII в. – памятники географического и экономического изучения России // Вопр. Географии, 1953. Сб. 31. С. 39–41.
14. Рябинин И.С. Архив царства Польского. Описал И.С.Рябинин. Т.1 (Московский главный архив Министерства иностранных дел). 4.1. Внутренние дела Польши. 1914 г. НІБУ
15. Сборник исторических материалов, извлеченных из архива собственной ее императорского величества канцелярии. Вып Л-ХVI. СПб., 1876–1917. НІБУ.

Володимир Панченко (Київ)
науковий співробітник Музею гетьманства,
кандидат історичних наук

Печатки єврейських міщанських громад Східної Волині XIX ст. як джерело до історії міської геральдики України (за матеріалами Державного архіву Житомирської області)

Якщо аналізувати стан дослідження старовинної (по XIX ст. включно) міської геральдики України в цілому, то чи не найбільше «білих плям» ми простежимо на терені такого історичного регіону як Правобережжя. Більш-менш докладно (хоча так само не без прогалин) тут простежено розвиток геральдики тих населених пунктів, які після 1793–1795 рр. (другого й третього поділів Речі Посполитої) отримали від влади Російської імперії офіційне підтвердження свого міського статусу, а з ним найчастіше – і своїх давніших гербів. Натомість набагато нижчим цей рівень є щодо тих населених пунктів, які російська імперська влада залишила «поза штатом» з офіційним статусом містечок (що передбачав, як відомо, так зване «спрошене міське управління»). В королівських привілеях XVI–XVIII ст. на магдебурзьке право згадка про міський герб «для печатування актів, листів і справ» була досить поширеним, проте аж ніяк не обов'язковим атрибутом, через що символіка численних правобережних міст, які користувались повною чи обмеженою магдебургією, і досі залишається невідомою.

Дотепер увага дослідників, що працюють над пошуком нових джерел з історії міської геральдики Правобережжя, зосереджувалася головним чином на фондах архівних установ загальнодержавного рівня (Центральний державний історичний архів України в м. Києві, Центральний державний історичний архів України у м. Львові, Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника), а також на окремих фондах архівних установ Російської Федерації (до 2014 р.) та Республіки Польща. Практика, однак, показує, що не менш цікаві джерела з історії міської геральдики Правобережжя можуть зберігатися і в обласних державних архівах України. І тут одне з цільних місць посідає Державний архів Житомирської області (ДАЖО), де нині зберігаються документальні матеріали, географічні рамки яких сягають колишньої Волинської губернії в цілому (тобто, більшої частини сучасних Житомирської, Рівненської та Волинської областей, а також окремих районів Хмельницької й Тернопільської областей). Насамперед, це стосується документів з фонду 118 (ревізькі казки).